نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
سال پنجم، شماره اول، بهار ۱۴۰۰، صفحات ۵۶ تا ۶۵

پژوهشی

آینده‌نگری و تبیین روندها، شواهد و ملاحظات ملی در خط‌مشی‌گذاری نهاد خانواده در ایران

حیدر نجفی‌رستاقی[۱]، مصطفی کوچک‌زایی[۲*]، محمدحسین شاه‌آبادی[۳]

چکیده

زمینه و هدف: محققان، سیاست پژوهان و سیاست‌گذاران اجتماعی همواره به خانواده به عنوان یکی از مهم‌ترین محورهای سیاستی ملی توجه ویژه‌ای داشته‌اند. در این پژوهش هدف اصلی بررسی کلان روندهای تحولات عرصه خانواده و آینده‌نگری و تبیین روندها، شواهد و ملاحظات ملی در خط‌مشی‌گذاری نهاد خانواده در ایران می‌باشد.

روش: داده‌های مورد استفاده در این پژوهش مبتنی بر مطالعات اسنادی استخراج شده و از رویکرد آینده‌نگری مبتنی بر روندپژوهی در تبیین مسایل و چالش‌ها بهره‌گیری شده است. در این پژوهش تحولات نهاد خانواده در سطوح مختلف مورد بررسی قرار گرفته و با شناسایی کلان روندهای آینده‌پژوهانه و تحلیل راهبردی وضعیت موجود، راهکارهایی برای خط مشی‌گذاران در این عرصه پیشنهاد گردیده است.

یافته‌ها: از جمله مهم‌ترین روندهای مربوط به آینده تحولات خانواده در ایران می‌توان به مواردی همچون تضعیف مسایل اخلاقی و معنوی و سست شدن روابط عاطفی در خانواده، کوچک شدن خانواده به همراه زندگی در خانه‌های کوچک، افزایش مصرف‌گرایی، فردگرایی، افزایش تقاضای زنان برای اشتغال و تحصیل و مشارکت اجتماعی، تغییر هرم قدرت در خانواده، افزایش مهاجرت و شهرنشینی، گسترش شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات ، تغییر شکل ساختار خانواده و ... اشاره کرد.

نتیجه‌گیری: به عنوان نتیجه می‌توان گفت که کشور نیازمند آسیب‌شناسی کلان روندهای متأثر از گفتمان مدرنیته در عرصه خانواده بوده و ضرورت دارد که در جهت حرکت به سمت ارزش‌ها و باورهای مبتنی بر گفتمان اسلامی ایرانی خانواده در جهت تشکیل، تحکیم و تعالی برای این نهاد الهی گام‌های مؤثری برداشته شود.

کلید واژه‌ها: پیش‌بینی آینده، سیاست خانواده، سیاست‌گذاری، ایران

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین و به تعبیری مهم‌ترین نهاد اجتماعی به شمار آمده و تغییرات و تحولات آن، ساخت فرهنگی اجتماعی جامعه و تبع آن مؤلفه‌هایی همچون هویت اجتماعی، انسجام اجتماعی و سلامت اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بررسی و تحلیل تطورات موجود در ساختار خانواده از منظر تاریخی گفتمانی و نیز با توجه به تغییرات فناورانه و تحولات اقتصاد سیاسی، کلان روندهایی را شکل داده و الزاماتی را در زمینه خط‌مشی‌گذاری در این عرصه ایجاد می‌کند. در این پژوهش تلاش می‌شود براساس تحلیل گفتمانی تاریخی، سیاست‌گذاری فرهنگی در نهاد خانواده و تحولات ساختاری آن را تبیین و کلان روندهای آینده در این عرصه را شناسایی کند. با توجه به تغییر در الگوهای فرهنگی و اجتماعی در طیف زمانی و مکانی، توسعه فناوری و تحول ساختار جامعه سنتی، خانواده در قالب الگوهای متنوعی تغییر یافته و سرعت این تغییرات به مراتب بیشتر خواهد بود، از این رو، این پیشامد محتمل است که جامعه در آینده با خانواده‌هایی مواجه خواهد بود که دارای ساختارهایی متفاوت از گذشته است و این تمایز در ایجاد ارتباطات انسانی متفاوت و لاجرم فرهنگ جامعه نقش دارد. بنابراین توجه به این مسئله در سیاست‌گذاری فرهنگی امری مهم تلقی می‌شود. در همین راستا این پژوهش با تأکید بر شناسایی کلان روندها به تغییرات موجود در نهاد خانواده در ایران توجه دارد.

۱. پژوهشگر مطالعات خط‌مشی‌گذاری عمومی، دانش‌آموخته دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، تهران، ایران
۲. * نویسنده مسئول: عضو فرهنگستان علوم پزشکی ایران، تهران، ایران mostafakoochakzaei@gmail.com
۳. دکترای سیاست‌گذاری فرهنگی، دانشگاه باقرالعلوم، قم، ایران

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

روش

در این پژوهش از رویکرد مطالعات اسنادی بهره‌گیری شده است. روش اسنادی، روشی کیفی است که پژوهشگر تلاش می‌کند تا با استفاده نظام‌مند و منظم از داده‌های اسنادی به کشف، استخراج، طبقه‌بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش خود اقدام کند.

یک پژوهش می‌تواند براساس مراحل اجرای روش اسنادی طراحی شود و یا تنها در بخشی از تحقیق به ویژه «مرور پژوهش‌های پیشین» و «چارچوب نظری» مورد استفاده قرار گیرد (۱). در این بخش به مراحل علمی‌اجرای روش اسنادی اشاره خواهد شد (۲) که در این پژوهش نیز بر همین اساس محققان به گردآوری و تحلیل مطالب پرداخته‌اند:

۱- انتخاب موضوع، تعیین اهداف و سؤالات، ۲- بررسی‌های اکتشافی و پیشینه پژوهش، ۳- انتخاب رویکرد نظری، ۴- جمع‌آوری منابع، نمونه‌گیری و تکنیک‌های بررسی منابع ۵- بهره‌گیری از تکنیک‌های بازخوانی منابع ۶- پردازش، نگارش و گزارش پژوهش.

در بخش تحلیل راهبردی نیز از روش SWOT به منظور شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها بهره‌گیری شده است. همچنین در این پژوهش از رویکردهای آینده‌پژوهانه نیز بهره‌گیری شده است. آینده‌پژوهی، دانش تحلیل، طراحی و برپایی هوشمندانه آینده است، که به ما می‌آموزد در مواجهه با پدیده ناموجودی به نام آینده چگونه برخورد کنیم. آینده‌پژوهی در حقیقت دانش و معرفت شکل بخشیدن به آینده؛ به‌گونه‌ای آگاهانه، فعالانه، و پیش‌دستانه و با مشخصه‌هایی همچون: تمرکز روی موضوعات بلندمدت، متعهد به نتایج و سیستماتیک بودن است (۳). همان‌گونه که پژوهش‌های تاریخی (گذشته پژوهی) به دنبال شرح حوادث و اتفاق‌های گذشته و کشف دلایل رخ دادن آنها است، آینده‌پژوهی به دنبال درک نیروهای نهفته و خفته زمان حاضر و امکان رخدادهای آینده است (۴). دانشِ ارزش بنیانِ آینده‌پژوهی در هر زمینه‌ای که به کار گرفته می‌شود تلاش می‌کند به دو سؤال عمده جواب دهد: ادامه وضعیت جاری و تداوم‌ساز وکارهای کنونی چه تبعات و عواقبی خواهد داشت؟ آینده مطلوب چیست و چگونه می‌توان به آن دست یافت؟ (۴).

تحلیل لایه‌ای علت‌ها

تحلیل لایه‌ای علت‌ها روشی و نظریه تحقیقاتی جدید در آینده‌پژوهی است که به عنوان یک نظریه به دنبال ترکیب و یکپارچه‌سازی دیدگاه‌های تجربی، تعبیری، انتقادی و یادگیری حین عمل است.کاربرد آن به عنوان یک روش به معنای پیش‌بینی آینده نیست؛ بلکه به معنای خلق فضاهای متحول‌ساز برای خلق آینده‌های بدیل است. تحلیل لایه‌ای علت‌ها (CLA) شامل ۴ سطح است:۱- لیتانی، ۲- علل اجتماعی، ۳-گفتمان، ۴- اسطوره یا استعاره. سطح نخست یعنی لیتانی دیدگاه بدون پرسش و معمول واقعیت است. سطح دوم سطح علت‌های اجتماعی دورنمای نظام‌مند است. سطح دوم به علل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و تاریخی مشکلات مطرح در سطح لیتانی می‌پردازد. سطح سوم گفتمان و جهان‌بینی است. در این سطح فرض‌های عمیق‌تر، استدلالی، جهان‌بینی و ایدئولوژی ناخودآگاه مشخص می‌شوند. در این سطح می‌توان به اکتشاف این امر پرداخت که چگونه ذی‌نفعان مختلف، لیتانی و نظام را می‌سازند. سطح چهارم اسطوه/استعاره است که ابعاد احساسی ناخودآگاه را بیان می‌دارد. در این پژوهش تأکید بر سه سطح لیتانی، ساختار اجتماعی و گفتمانی در تحلیل آینده خانواده در ایران است (۵).

خط‌مشی‌گذاری شواهدمحور

استفاده از شواهد در خط‌مشی‌گذاری که برخی نیز آن را خط‌مشی‌گذاری مبتنی بر شواهد می‌نامند، به روش‌های مختلفی تفسیر می‌شود. این روش به درک و ملاحظه شواهد در مراحل تنظیم برنامه‌ها، تعریف مسایل، شناسایی فرصت‌ها، انتخاب اقدامات، ارائه و مشاهده تأثیر و نتیجه آنها اشاره دارد (۶). شواهد، خط‌مشی‌گذاران را قادر می‌سازد که بنیاد و خردمایه‌ای برای تصمیمات خود ارائه دهند، فهم درستی از ماهیت مسئله و میزان گستردگی آن به‌دست آورند، راه‌حل‌های مختلفی برای مسایل پیشنهاد دهند، بینشی در زمینه تأثیرات آتی خط‌مشی‌ها کسب‌کنند و اراده و انگیزهایی برای اجرای خط‌مشی‌ها به وجود آورند. در واقع شواهد به منظور فهم بهتر مسایل عمومی، تأثیرگذاری بر تفکرات خط‌مشی‌گذاران و ارزیابی و دفاع از تصمیمات اتخاذ شده به کار گرفته می‌شود (۷).

مروری بر تحولات ساختاری نهاد خانواده در ایران مبتنی پژوهش‌های داخلی

در مطالعه‌ای با عنوان «سیاست‌گذاری خانواده و تغییرات اجتماعی در جمهوری اسلامی‌ایران» به این موضوع اشاره شده است که تغییرات اجتماعی به وقوع پیوسته در بازار کار به دلیل رشد بخش خدمات در اقتصاد کشور سبب دگردیسی در ماهیت و چارچوب‌های نهاد بنیادین خانواده شده است که این امر خود سیاست‌گذاری در این عرصه را دستخوش تغییراتی عظیم کرده است (۸).

در تحقیقی دیگر با عنوان « خانواده و سیاست‌گذاری اجتماعی در عرصه ملی و فراملی» نویسنده معتقد است که طرح دیدگاه‌های مختلف خانواده، اعم از انکار وجود جایگاه اخلاقی برای ازدواج و خانواده و جُرم تلقی نشدن همزیستی بدون ازدواج و زنا، پیدایش قوانین طلاق بی‌تقصیر و یا وقوع طلاق بدون نیاز به اثبات تقصیر یکی از طرفین، کمک به خانواده‌های تک والد (و به عبارت دقیق‌تر، خانوارهای تک والد)، کمک به کودکان وابسته (کودکان نیازمند و از جمله کودکان نامشروع) و سایر تغییراتی که در قوانین و سیاست‌های مربوط به خانواده در مغرب زمین روی داده، با ظهور وضعیتی فردگرایانه، غیر دینی، سکولار و مدرن به‌طور کامل در ارتباط بوده است. بزرگ‌ترین مشکلات مربوط

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

به موضوع خانواده در کشورهایی وجود دارد کـه فرهنـگ آنهـا بـا آغـوش بـاز آرمان‌های مدرنیتـه را پذیرفتـه اسـت. انتظـارات فرهنگـی از ازدواج در جـایی ضعیف‌تر بوده است که در آنجا آزادسازی فردیت از همه قوی‌تر بوده است (۹).

در تحقیقی دیگر با عنوان «تحولات نهاد خانواده در فرایند نوسازی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری ایران در حوزه خانواده» به این موضـوع اشـاره شده که در ایران پس از ورود نوسازی به کشور، نهاد خانواده طی چند دهه اخیـر تغییـرات متعـددی را تجربـه کـرده اسـت. پـس از انقـلاب ایـران، سیاست‌ها و برنامه‌هایی در راستای حمایت از خانواده در مقابل چالش‌های پدیدار شده از نوسازی صورت گرفته است. یافته‌هـا بیـانگر آن اسـت کـه نوسـازی باعـث تغییـر در الگوهـای خـانواده، قواعـد ازدواج و الگوهـای همسرگزینی، عملکردهای خانوادگی، نگـرش‌هـا و الگوهـای فرزنـدآوری، متوازن‌شدن قدرت در خانواده، تغییر در الگوهای اوقات فراغت و تغییر در نگرش‌ها و الگوهای طلاق شده است. همچنین سیاست‌های اتخاذشـده از سوی دولت‌ها پس از انقلاب نتوانسته‌اند آسیب‌ها و چالش‌های خـانواده را رفع کنند. این سیاست‌ها با مشکلاتی همچون فراگیر نبودن سیاست‌ها یـا عدم رویکرد کل‌نگر به خانواده، داشتن رویکرد آسـیب‌محـور بـه خـانواده، متعدد بودن نهادهای متولی خانواده، صریح نبودن سیاسـت‌هـای خـانواده، مشخص نبودن طریقه دستیابی به سیاست‌ها، نادیده گرفتن تنوع خانواده، عدم وجود بینش جامعه‌شناختی در سیاست‌ها و تقلیل فضـای معنـایی و مفهومی‌خانواده به تأمین نیازهای اساسی، مواجه هستند (۱۰).

در مطالعه دیگری با عنوان «تحلیل ظرفیت‌های سیاسـت‌گـذاری نهـاد خانواده در ایران برای گسترش اشکال مشروع خانواده» به این موضوع اشاره شده است که با توجه به تغییراتی که در سال‌های اخیر در حـوزه خـانواده و به‌ویژه درقالب شکل‌هایی از هم‌زیستی شـاهد بـوده‌ایـم، و بـا درنظرگـرفتن اولویتی که نظام جمهوری اسـلامی‌بـرای تـداوم و تقویـت اشـکال مشـروع خانواده قائـل اسـت، پـرداختن بـه موضـوع منـابع و موانـع مشـروعیت در صورت‌های سنتی خانواده و این زیست‌های نوظهور ضروری است (۱۱).

در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل مبانی نظری قانون تشـکیل خـانواده و تحکیم و تعالی آن» نویسندگان معتقدند که سیاسـت‌گـذاری خـانواده بـا پیش‌فرض‌های ذهنی درباره نقش‌های جنسیتی در خـانواده تنیـده شـده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهـد کـه از نظـر سیاسـت‌گـذاران، کـارکرد تربیتی (جامعه‌پذیری فرزندان) بیش از سایر کارکردها (تثبیت شخصـیت، کارکرد اقتصادی و فرزندآوری) اهمیت دارد، صمیمیت بین زوجین کمتـر موردتوجه است. خانواده مطلوب، خـانواده پایـدار و کارآمـدی اسـت کـه اعضای خـانواده در نقـش‌هـای جنسـیتی خـود ایفـای نقـش مـی‌کننـد. پیشگیری از تزلزل خانواده از طریق کنترل عوامل بیرونی و رعایت حجاب و عفاف حاصل می‌شود. قانون‌گذار در حـدود نیمـی از مـوارد، آمـوزش و فرهنگ‌سازی را به عنوان راهبرد اجرای سیاست‌های تدوین‌شـده انتخـاب کرده است. قانون اصول و اهداف تشـکیل خـانواده و تحکـیم و تعـالی آن رویکرد سنت‌گرایی را در پیش گرفته است (۱۲).

در مطالعه‌ای با عنوان «جامعه‌شناسی تحول خانواده در ایران (بررسی ابعاد اجتماعی و حقوقی لایحه حمایت خانواده)» به این موضوع اشاره شده است که تحولات جامعه در انگاره‌های فرهنگی و سـاختارهای جمـاعتی-سنتی از جمله روابط خویشاوندی، گستره فضای عمومی و فضای خانگی و فردیت دگرگونی‌هایی را پدید آورده؛ تحولاتی کـه خـانواده را دسـتخوش تغییر کرده و حقوق خانواده، زنان، مردان و کودکان را نیز تحت تأثیر قرار داده است (۱۳).

«جهانی شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی» مطالعـه‌ای دیگـر در این زمینه است که از نظر نویسندگان این مقاله جهانی شدن پدیده‌ای است چند بعدی که هر یک از ابعاد آن می‌تواند بر نهاد خـانواده تأثیرگـذار باشـد. خانواده در جهان امروز، بیش از گذشته در معرض تغییر و دگرگـونی اسـت. از آنجایی که شناخت جهانی شدن و تأثیرات آن می‌تواند در بهـره‌گیـری از فرصت‌های مثبت و برخورد مناسب با چالش‌ها مؤثر باشد لازم اسـت نقـش متغیرهـای جمعیـت‌شـناختی بـه عنـوان سـاحت عینـی در شـکل‌گیـری ساحت‌های ذهنی در جامعه و نهاد خانواده مهم تلقی شود. یافتـه‌هـا بیـانگر این است که اگر چه در اکثر کشورهای جهان تغییراتی در خانواده بـه وقـوع پیوسته است که بیانگر تغییر خانواده‌ها بـا شـرایط اقتصـادی و محیطـی در سراسر جهان است و خانواده ایرانی متأثر از جهانی شدن در ابعـاد جمعیتـی تحولات بسیاری را تجربه کرده است، عوامل محلی را نیـز نبایـد از نظـر دور داشت زیرا شاهد مقاومت فرهنگ‌های محلی و خانواده‌های ایرانـی در برابـر برخی تغییرات در برابر فشار جهانی شدن هستیم (۱۴).

در تحقیقـی دیگـر بـا عنـوان «اشـکال نوپدیـد خـانواده در ایـران و چالش‌های آن» نویسندگان معتقدند که بررسی سـمت و سـوی تحـولات خانواده، سست شدن سازه خانواده به عنوان یک نهـاد ارزشـمند را نشـان می‌دهد؛ اما برخی معتقدند نوع بشر در حال تجربه و بازسازی خانواده بـه شکلی متناسب با جهان کاملاً دگرگون شده هزاره جدید است. ایران نیـز اگرچه به عنوان یک جامعه نسبتاً سنتی و مـذهبی در مقابـل ایـن تغییـر شـکل مقاومـت کـرده و نسـبتاً تـأثیر کمتـری از آن گرفتـه؛ امـا برخـی چالش‌های اساسی در ذهن مردم به‌ویژه جوانان ایجاد شده است کـه لازم است با گفتگوی بین نسلی درباره آنها، پاسخ مناسبی یافت شود (۱۵).

تحولات ساختاری نهاد خانواده مبتنی بر روندهای جهانی

یکی از مسایلی که جهان امـروز بـا آن مواجـه اسـت موضـوع خـانواده و چالش‌های پیرامون آن است به طوری که بر سایر مسایل اجتماعی به صـورت جدی تأثیر گذاشته است. وندل بل می‌گوید : «ما نمی‌دانیم احتمالاً خـانواده در آینده چه کارکردهایی خواهد داشت، نقش‌های احتمـالی مـرد و زن در آن چـه خواهد بود، ارزش و معنای آتی والدینی و مادر بـودن چـه خواهـد بـود و اینکـه نوزادان چگونه دوست داشته می‌شوند و پرورش خواهند یافت» (۱۶، ۱۷).

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

از جمله این تحولات می‌توان اشاره کرد کـه خـانواده‌هـای گسـترده در بسـیاری از کشـورها ناپدیـد شـده‌انـد و خـانواده‌هـای هسـته‌ای روزبـه‌روز هسته‌ای‌تر و کوچک‌تر می‌شوند هر چنـد تـلاش‌هـای گسـترده حمـایتی و تبلیغاتی برای انواع سنتی خانواده ادامه دارد. در کنار انواع سنتی خانواده که شامل خانواده هسته‌ای و خانواده گسترده است انواع دیگری همچون زندگی مشترک بدون ازدواج (ازدواج سفید)، شکل تک‌والـدینی، تمـایلات انحرافـی همجنس‌خواهانه، خانواده ترمیمی، خانواده‌های دو هسـته‌ای و ... در برخـی جوامع شکل گرفته و در حال رشد است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که احتمال منسوخ شدن تمامی اشکال خانواده نیز وجود دارد. این بررسی‌ها حاکی از آن است که تا سال ۲۰۳۰ رشد چشمگیری در زیست‌های تک نفره افـراد بـالغی که به شکل مجردی زندگی می‌کنند کـه تقریبـاً هـیچ ارتبـاط خـانوادگی بـا دیگران ندارند نیز به وجود خواهد آمد (۱۷، ۱۸).

همچنین تمایل به فرزندآوری نیز رفتـه رفتـه کـاهش خواهـد یافـت، به‌طوری‌که پیش بینی شـده اسـت تـا سـال ۲۰۳۰ رقـم قابـل تـوجهی از خانواده‌ها فاقد فرزند باشند که براساس نظر جیمز ریمی‌پژوهشگر ارشد مرکز پژوهش‌های راهبردی، ما شاهد نوعی انتقال دسته‌جمعی از خـانواده‌هـای «کودک کانونی» به «بزرگسال کانونی» هستیم (۱۷، ۱۹).

تحلیل سیستمی تحولات خانواده

- **تحولات فرهنگی:** شکاف میان زنـدگی سـنتی و مدرنیتـه یکـی از دلایل مهم فرهنگی است که به دلیل سـرعت تغییـرات تکنولـوژی و تأثیر آن بر فرهنگ، جامعه را در حالت گذار قرار داده است و تحولات اجتماعی و فناورانه مختلف منجر به واماندگی فرهنگی در این زمینـه شده و سبب شکل‌گیری شکاف فرهنگی بخشی از جامعه شده اسـت. از نظر سیاست‌گذاران، کارکرد تربیتی بیش از سایر کارکردها اهمیـت دارد و آموزش و فرهنگ‌سازی به عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهـای اجرای سیاسـت‌هـای خـانواده در راسـتای تقویـت و تعـالی خـانواده می‌تواند مدنظر قرار گیرد (۱۲).
- **تحولات سیاسی:** محتوا و سازوکار تصمیم‌سازی دولت‌هـا در مـورد نهاد خانواده مبتنی بر نوع نگرش آن‌ها به ساختار **خـانواده** مطلـوب است بنابراین کاربست‌های سیاستی اتخاذ شده گاهی بر رونـد ایجـاد ساختارهای جدید نهاد خانواده مؤثر است. پـس از ورود نوسـازی بـه کشور، نهاد خانواده طی چند دهه اخیر تغییـرات متعـددی را تجربـه کرده است. پس از انقلاب ایران، سیاست‌ها و برنامه‌هـایی در راسـتای حمایت از خانواده در مقابل چالش‌های پدیدار شده از نوسازی صورت گرفته است. نوسازی باعث تغییر در الگوهای خانواده، قواعـد ازدواج و الگوهای همسرگزینی، عملکردهای خانوادگی، نگـرش‌هـا و الگوهـای فرزندآوری، متوازن‌شدن قدرت در خانواده، تغییر در الگوهـای اوقـات فراغت و تغییر در نگرش‌ها و الگوهای طلاق می‌شود (۱۰).
- **تحولات اجتماعی:** مشکلات اجتماعی یکی از مهم‌ترین عوامل طـلاق در کشور به شمار می‌رود. اعتیاد، تفاوت سطح انتظارات زوجین، تفـاوت سطح تحصیلات زوجین، اشتغال زنان، عدم امنیـت اجتمـاعی کـافی و مواردی از این دست به عنوان علل اجتماعی طلاق محسوب می‌شـوند. علل اجتماعی فروپاشی خانواده‌ها به ساخت‌هـا، ارزش‌هـا و هنجارهـای اجتماعی و نیز قوانین نوشته‌نشده عرفی مرتبط است. راهکار بسیاری از این معضلات در تغییر ساخت‌هـای اجتمـاعی و ارزش‌هـا و هنجارهـای مبتنی بر آن‌ها است. به عنوان مثال اختلاف تحصیلی زوجین، اخـتلاف سن زوجین، تحصیلات زن و سـن ازدواج از متغیرهـایی اسـت کـه در تمایل همسران به جدایی مؤثر است. همچنین برآورده نشدن انتظـارات از نقش همسری، خشونت شوهر، عدم صداقت همسر و عدم مشورت در امور زندگی از دیگر موارد مؤثر در طلاق به شمار می‌رود (۲۰). همچنین تغییرات اجتماعی به وقوع پیوسته در بازار کـار بـه دلیـل رشـد بخـش خدمات در اقتصاد کشور سبب دگردیسی در ماهیـت و چـارچوب‌هـای نهاد بنیادین خانواده شده است که این امر خود سیاست‌گذاری در ایـن عرصه را دستخوش تغییراتی عظیم کرده است (۸).
- **تحولات اقتصادی:** از **منظر** پژوهشگران، دوران‌های سخت اقتصادی در جامعه نتایج زیان‌باری بر خانواده‌ها دارد، از جملـه آن‌هـا احتمـال وقوع گسیختگی خانواده و بی‌سامانی آن است. محرومیـت اقتصـادی تعاملات مثبت زوجین را کاهش می‌دهد و آنها را به سوی طلاق سوق می‌دهد. طلاق از یک منظر، پدیده‌ای اقتصادی است، به این معنا کـه هم می‌تواند «خانواده» را به عنوان یک واحد اقتصادی بر پـای دارد و هم به این معنا که یک عامل اقتصادی مانند «مقدار درآمد خانواده» و به‌طورکلی «فقر» موجب ازهم گیسختگی خانواده می‌شود (۲۱).

تحلیل مسئله خانواده از منظر تاریخی گفتمانی

از منظر تاریخ غربی می‌توان مواجهه با مسـئله خـانواده را بـه سـه دوره تاریخی زیر تقسیم‌بندی کرد که هر کدام از این ادوار نوع خاصی از خـانواده را شامل می‌شود. در ادبیات علوم اجتماعی دوره قبل از سـال ۱۶۵۰ را دوره قبـل از مدرنیسـم، از سـال ۱۶۵۰ تـا ۱۹۵۰ را مدرنیسـم و از سـال ۱۹۵۰ تاکنون را دوره پست مدرنیسم نام‌گذاری کرده‌اند. آلوین تافلر در کتاب مـوج سوم مطرح می‌کند که خانواده گسـترده شـکل رایـج خـانواده در مـوج اول (مرحله کشاورزی یا پیش از انقلاب صنعتی) و خانواده هسته‌ای شکل رایـج خانواده در موج دوم (عصر مدرن و بعـد ازانقـلاب صـنعتی) بـود. و در مـوج سوم نظر تافلر این است که دیگر خانواده هسته‌ای شکل رایج نخواهـد بـود؛ بلکه یک تنوع و گستردگی اشکال خـانواده اسـت کـه در عصـر مـوج سـوم (انقلاب اطلاعاتی و ارتباطاتی) وجـود دارد(۲۲). در تعریفـی دیگـر خـانواده گسترده در عصر پیش از مدرنیسم، خانواده هسـته‌ای در عصـر مدرنیسـم و خانواده فراهسته‌ای در عصر پست‌مدرنیسم مطرح است.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

خانواده از منظر مدرنیسم

نوگرایی که از آن به نام‌های تجدد یا مدرنیسم نیز یاد می‌شود، به معنی گرایش فکری و رفتاری به پدیده‌های فرهنگی نو و پیشرفته‌تر و کنار گذاردن برخی از سنت‌های قدیمی‌است. نوگرایی فرایند گسترش خردگرایی در جامعه و تحقق آن در بستر مدرنیته است. نوگرایی یا مدرنیسم، گستره‌ای از جنبش‌های فرهنگی را که ریشه در تغییرات جامعه غربی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم دارد، توصیف می‌کند. این واژه مجموعه‌ای از جنبش‌های هنری، معماری، موسیقی، ادبیات و هنرهای کاربردی را که در این دوره زمانی رخ داده‌اند، در بر دارد (۲۳). مدرنیته خود، نقدی است بر دوران پیش از خود(پیش مدرن و یا جامعه سنتی) که با انقلاب جامعه اروپایی، در نتیجه گسترش علوم و غلبه انسان بر طبیعت، و خردگرایی در قرن ۱۷ آغاز شد و در قرن ۲۰ به اوج خود رسید. مهم‌ترین رویکردهای مدرنیسم را می‌توان چنین برشمرد: قطعی‌انگاری عقل انسانی به عنوان تنها و برترین سوژه دانش، آزادسازی فرد از هرآنچه آزادی و برتری هویتش را محدود کند، ناسیونالیسم و تمرکزبخشی به قدرت اقتصادی، اعتماد نامحدود به علم، توسعه اقتصادی، فنی، و گرایش به صنعت (۲۴). از جمله مهم‌ترین عوامل مدرن مؤثر بر خانواده می‌توان در سطح خرد به مواردی همچون فردگرایی، خودمحوری، خودخواهی و طرز تفکر سودگرانه ناشی از عقلانیت ابزاری در خانواده، اصالت لذتی که در پی فردگرایی و خودخواهی بروز کرده و در سطح کلان به مواردی همچون صنعتی شدن، تحولات تکنولوژیکی، گرایش به شهرنشینی و توجه به ارزش‌های نظام سرمایه‌داری اشاره کرد (۲).

خانواده از منظر پسامدرنیسم

در لغت‌نامه Collins Shorter English Dictionary آمده است که: پست‌مدرن یعنی عدم پذیرش هر آنچه که شکل و معنی مشخص و معین در انگاشت مدرن داشته باشد. بدین ترتیب شاید بتوان گفت پست مدرنیسم یک پارادایم مستقل نیست؛ بلکه وابسته و برآمده از مدرنیسم و مؤلفه‌های آن است (البته در این مورد اختلاف‌نظرهای بسیاری وجود دارد). بنابراین برای تعریف پست‌مدرنیسم باید آن مؤلفه‌هایی از مدرنیسم را که پست‌مدرنیسم به آن واکنش نشان می‌دهد شناسایی کنیم و در واقع ببینیم که پست‌مدرن به چه جنبه‌هایی از مدرنیسم نقد وارد می‌کند (۲۴).

محور اندیشه انسان مدرن، قدرت و غلبه انسان و عقل‌گرایی بر تمام جنبه‌های جهان است. به دنبال تفکرات انسان‌محور، عقل‌گرایانه، و اقتدارطلبانه انسان عصر مدرن، و همچنین شکی که در ایمان عصر پیش از خود به وجود آورد، نوعی سردرگمی، بی‌تعلقی، و بی‌هویتی شکل گرفت که به این پرسش بنیادین منجر شد: "آیا مدرنیته به انسان آزادی و سعادتی را که وعده‌اش را داده بود داد؟" جنگ‌های جهانی، جنگ‌های استعمارطلبانه و نابودی میلیون‌ها انسان به‌نام "پیشرفت"، نابودی محیط زیست و به تبع آن انسان، فقر و گرسنگی و هزاران پیامد نامطلوب دیگر این شک و پرسش را به سئوال کلیدی دوران بعد و در واقع نقد مدرن تبدیل کرد. در یک جمله می‌توان نقطه آغاز پست‌مدرن را این چنین توضیح داد: مدرنیته هنگامی‌که واژه‌هایی مانند پیشرفت، توسعه، آزادی، روشنگری و اصلاح‌گری کارایی و معنای خود را به عنوان خطوط راهنما برای کنش اجتماعی از دست می‌دهند، مورد نقد و پرسش قرار می‌گیرد و اینجا دقیقاً نقطه‌ای است که پست‌مدرنیته به عنوان رویکردی انتقادی آغاز می‌شود. فرآیندهای اصلی پست‌مدرنیته را می‌توان اینگونه خلاصه کرد: مرکززدایی و خرد کردن قدرت، بروز ناتجانسی در برابر تجانسی که مدرنیته به دنبال آن بود، تردید در واقعیت، جهانی شدن انسان‌ها در برابر ملی‌گرایی دوران مدرن و پیش‌بینی‌ناپذیری (۲۴).

رهیافت پست‌مدرن در مورد خانواده کنار گذاشتن تعریف خانواده و به‌کارگیری مفهوم شهروندی خانوادگی به جای آن است (۲۵-۲۶). خانواده پست‌مدرن شهری خانواده‌ای است که در آن فرزندان متعلق به مردان و زنان مختلف‌اند و مادر این کودکان ارتباطی با همدیگر ندارند. در این گونه خانواده‌ها، مرد با زنی دیگر که دارای فرزند است ازدواج کرده و زن با مردی که از دیگر ازدواج‌هایش صاحب فرزند است، ازدواج می‌کند. کودکان در این گونه خانواده‌ها متعلق به سه خانواده هستند. یکی خانواده‌ای که منشأ بیولوژیکی آنها را تشکیل می‌دهد، دیگری خانواده مادری آنها که مجددا ازدواج کرده است و دیگری خانواده پدری آنها که مجددا ازدواج کرده است. در چنین خانواده گسترده‌ای پیوندهای خویشاوندی مداوم و طولانی نسبت به اعضای آن از یک تبار واحد تشکیل نشده‌اند و حتی اعضای آن به یک اجتماع واحد نیز پیوند ندارند (۲۶).

در این دوره می‌توان شکل‌گیری دیگر انواع خانواده را دید. از جمله می‌توان به ازدواج آزاد که معمولاً بین سنین ۲۰ تا ۴۰ سال اتفاق می‌افتد اشاره کرد که پدیده‌ای جدید است. در این ازدواج‌ها بدون هیچ وابستگی به نهادهای رسمی و یا اخلاقی، افراد با هم زندگی می‌کنند و هر کسی آزادی خود را دارد. حاصل این ازدواج‌ها کودکانی هستند که بدون ازدواج رسمی والدین به دنیا می‌آیند. در فرانسه ۴۵ درصد از اولین فرزندان خانواده‌ها متعلق به ازدواج‌های آزاد است. خانواده‌های تک والده که در اثر خانواده‌های آزاد به وجود می‌آیند، شکل دیگری از خانواده را تشکیل می‌دهند. اغلب این خانواده‌ها شامل مادرانی هستند که با فرزندان خود زندگی می‌کنند. ۱۶ درصد از کل خانواده‌ها در فرانسه را این خانواده‌ها تشکیل می‌دهند. به جز بیوه‌ها که اغلب افراد مسن و ۱۱ درصد خانواده‌ها را تشکیل می‌دهند، مردان یا زنان مجرد و یا مطلقه‌ها تقریباً ۲۰ درصد کل خانواده‌ها در فرانسه تشکیل می‌دهند (۲۶، ۲۷).

در آمریکا ازدواج‌های تک همسری که نوع ایده‌آل محسوب می‌شوند، ازدواج‌های اصلی نیستند. در حقیقت آمار بالای طلاق نشان می‌دهد درحال‌حاضر در آمریکا درصد بالایی از چند همسر غیررسمی‌وجود دارد که در واقع نوع دیگری از چند همسری است. این نوع ازدواج به طور خاص باعث ایجاد اضطراب برای فرزندان است و طرح مبهمی‌از ساختار

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

خانوادگی به وجود می‌آورد. طلاق در جامعه آمریکا بسیار عادی است به‌طوری‌که بسیاری از مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان می‌گویند ما با یک دوره از ازدواج‌های تک همسری روبه رو هستیم که در آن افراد بیشتر از یک همسر دارند اما در زمان‌های متفاوت و نه در یک زمان با هم. همچنین با وجود زوج‌های هم جنس باز، قبول سرپرستی فرزند توسط آنان طبیعت ازدواج نیز موضوعی بحث‌برانگیز در جوامع جدید است. این درحالی است که کیلبرید معتقد است در ازدواج بیشتر از آن که روابط جنسی اهمیت داشته باشد فرزندان و نهاد خانواده مهم‌اند (۲۶، ۲۸).

خانواده از منظر الگوی اسلامی‌ایرانی

در اسلام، خانواده یکی از نهادهای زیربنایی بنیاد هستی و از ساختارهای اصلی جامعه اسلامی به شمار می‌آید و همگام با دیگر ساختارهای جامعه در راه تحقق اهداف انسان، به عنوان خلیفه و جانشین خداوند، گام برمی‌دارد. از دیدگاه آموزه‌های دینی، خانواده سنگ‌بنای جامعه است که فرد را به جامعه، و نسل‌ها را به یکدیگر مرتبط می‌سازد و گروه‌های اجتماعی گوناگون را به هم پیوند می‌دهد. با توجه به سطوح مختلف جامعه (فرد، خانواده، همسایگان، ملت، امت و...) خانواده مرکز ثقل جامعه اسلامی است. از نگاه اسلام، تشکیل خانواده آنچنان محبوب و مورد درخواست است که هیچ سازمان و بنایی محبوب‌تر از آن در نزد خداوند، وجود ندارد (۲۹). از منظر علامه طباطبایی از روشن‌ترین جلوه‌گاه‌های مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است؛ زیرا زن و شوهر در محبت و رحمت، ملازم یکدیگرند و این دو به هم و به ویژه زن نسبت به فرزندان کوچک تر، عطوفت می ورزند. این محبت و مودت، والدین را بر می انگیزد که در حفظ، تغذیه و تربیت فرزندان بکوشند (۳۰). همچنین به اعتقاد شهید مطهری، از میان ادیان الهی، دین اسلام بیشترین توجه خود را به بعد جنسی زندگی خانوادگی معطوف کرده و این امر را مقدس شمرده است. در بعد عاطفی، محیط خانواده، محل بروز عمیق ترین روابط و منشا روابط عاطفی در اجتماع است. نکته جالب توجه در نظریات شهید مطهری، تقارب دیدگاه ایشان در باب خانواده با دیدگاه سیستمی است که در آن افراد در خدمت سیستم هستند و باید روابط اجزا به‌گونه‌ای باشد که کل خانواده، به عنوان یک واحد به اهداف مورد نظر نائل شود. به نظر ایشان، ازدواج اولین گامی است که انسان از خودپرستی و خود دوستی به سوی دیگر دوستی بر می دارد. تا پیش از ازدواج تنها یک «من» وجود داشت و همه چیز برای «من» بود. اولین مرحله‌ای که این «من» شکسته می‌شود، یعنی موجود دیگری در کنار این «من» قرار می‌گیرد و برای او معنا پیدا می‌کند، کار می‌کند، زحمت می‌کشد، خدمت می‌کند نه برای «من» بلکه برای «او»، در ازدواج است. سپس وقتی دارای فرزند می‌شود دیگر «او»، «اوها» می‌شود و گاهی «من» نیز فراموش می‌شود (۳۱).

در ساحت اجتماعی، لازم است ابتدا سبک زندگی ایرانی اسلامی (که در مرکزآن خانواده است) در لایه‌های مختلف خرده نظام اجتماعی شکل بگیرد تا با زمینه قرار دادن آن بتوان هنجارها و ارزش‌های اجتماعی برآمده از جهان‌بینی اسلامی‌را ترویج کرد و ضمن کاستن از تبعات آسیب‌زای انگاره‌ها و تفکر غربی برای نهادهای اجتماعی یعنی تعلیم و تربیت، اقتصاد و سایر بخش‌های نظام اجتماعی الگوسازی شود. از مهم‌ترین راهبردها و استراتژی‌های این جریان برای مقابله با گفتمان‌های رایج غربی از جمله لیبرالیسم، سوسیالیسم و گفتمان‌های التقاطی دیگر گفتمان‌سازی است. به عبارت دیگر از نگاه این جریان، زمانی می‌توان با یک گفتمان رقیب و الگوهای برآمده از آن مقابله کرد که در جامعه‌ی ایران بتوان به ایجاد گفتمانِ مطلوب مبادرت کرد. یعنی توجه به پیوند دو بعد ذهنی و عینی از پدیده‌های اجتماعی، به‌گونه‌ای‌که علاوه بر ترویج ارزش‌ها و فرهنگ متناسب با جامعه ایران در سطح نظری، در سطح عمل نیز بتوان الگوهایی حائز اهمیت ایجاد کرد تا به واسطه‌ی آنها بتوان واقعیت اجتماعی موجود را به سمت مطلوب دستکاری و هدایت کرد (۲). یکی از ویژگی‌های مهم الگوی خانواده‌ی ایرانی اسلامی، تکیه بر دو بعد هویتی دینی و ملی به صورت توأمان با یکدیگر است. پس الگوی خانواده ایرانی اسلامی الگویی برآمده از ارزش‌های فرهنگی اجتماعی دینی با قالبی ملی است. این جریان معتقد است با عنایت به جامعیت دین اسلام به عنوان دین خاتم، تمامی مؤلفه‌های لازم برای زندگی اجتماعی در آموزه‌های اسلام وجود دارد (۳۲). از ویژگی‌های خانواده در الگوی ایرانی-اسلامی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد؛ خانواده خود را در پیوند با جامعه تعریف می‌کند، خانواده ایرانی اسلامی‌پیوند در هم تنیده و گسترده‌ای با خویشاوندان دارد و صله ارحام به عنوان یک ارزش تلقی می‌شود. نهاد خانواده به صورت سیستماتیک به جامعه‌پذیری پرداخته و کنترل اجتماعی از درون اتفاق می‌افتد. اعضای خانواده از یکدیگر مراقبت و حمایت می‌کنند و به ارزش‌های جامعه در درون خانه مشروعیت می‌بخشند. تصمیم‌گیری امری تفاهمی‌به شمار می‌رود و همسران افرادی حسابگر و احساسی و فرزندان ایفاگر ارزش‌های مدنی هستند.

یافته‌ها

آینده‌نگری تحولات خانواده مبتنی بر شناسایی پیشران‌ها و پیامدها

تحولات و دگرگونی‌های شکل گرفته در چند دهه اخیر بر مبنای تجربه‌گذار از سنت به مدرنیته، تمامی ابعاد و زوایای ساختی - کارکردی خانواده‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. عصر ارتباطات، صنعتی شدن و متعاقب آن شهری شدن، تغییرهای مهمی را برای خانواده ایرانی رقم زده‌اند؛ به گونه‌ای که امروزه، عمده منابع هویت‌ساز از طریق شبکه ارتباطات شکل می‌گیرد که خود به معنای تضعیف شدید بعد مناسباتی نهاد خانواده و حتی نهاد دین و دولت است. یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی که خانواده ایرانی در جامعه با آن مواجه است، تأثیرپذیری ابعاد مختلف

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

جدول ۱- روندهای پیش‌روی آینده در حوزه خانواده (مبتنی بر تحلیل نظرات متخصصان و خبرگان حوزه خانواده)

روندهای پیش روی آینده در حوزه خانواده	
پیشران‌های اصلی	**پیامدها**
➢ تضعیف مسایل اخلاقی و معنوی و سست شدن روابط عاطفی در خانواده ➢ کوچک شدن خانواده به همراه زندگی در خانه‌های کوچک ➢ افزایش مصرف‌گرایی در سبک زندگی ➢ فردگرایی و گریز از تفکر به منافع جمعی خانوادگی ➢ افزایش تقاضای زنان برای اشتغال و تحصیل و مشارکت اجتماعی ➢ تغییر هرم قدرت در خانواده و افزایش قدرت و آزادی اقتصادی و استقلال مالی برای زنان ➢ افزایش مهاجرت و شهرنشینی ➢ گسترش شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات و تأثیرگذاری بر خانواده‌ها ➢ تغییر شکل ساختار خانواده از شکل سنتی به شکل هسته‌ای ➢ تغییر در شیوه همسرگزینی، تشکیل و دوام خانواده و نوع فرزندآوری ➢ تغییر در کلیشه‌ها و نگرش به نقش‌های جنسیتی ➢ افزایش گسست بین نسلی ➢ و ...	➢ کاهش باروری و فرزندآوری ➢ کاهش بعد خانوار ➢ افزایش سن باروری مادران ➢ کاهش نرخ ازدواج ➢ کاهش میزان عمومیت ازدواج ➢ بالا رفتن سن ازدواج ➢ افزایش نرخ طلاق ➢ کاهش دوام زندگی زناشویی ➢ افزایش زنان سرپرست خانوار ➢ افزایش تجرد قطعی ➢ افزایش میزان ناباروری ➢ عدم رغبت به تشکیل خانواده ➢ رشد طلاق عاطفی ➢ و ...

جدول ۲

بعد	محورها
اهم نقاط قوت	➢ وجود آموزه‌های فراوان دینی و قرآنی در زمینه خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ وجود فرهنگ و هویت بومی غنی در زمینه ارزش‌های مطلوب خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ وجود سیاست‌های بالادستی در زمینه خانواده در کشور (سیاست‌های کلی خانواده) ➢ وجود نسل جوان جمعیتی فعال و پویا و تحصیل‌کرده و با آگاهی اجتماعی بیشتر نسبت به گذشته (بیانیه گام دوم) ➢ افزایش اشراف آماری بر حوزه خانواده و شناخت آمارهای موجود توسط نهادهای پایشگر در این حوزه (نظرات خبرگانی) ➢ ظرفیت‌های دانشگاهی و تحقیقاتی در حوزه خانواده در کشور (نظرات خبرگانی) ➢ وجود گروه‌های مردم‌نهاد با رویکرد معنوی و مذهبی و دغدغه‌مند در حوزه خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ دغدغه‌مندی مسئولان و مدیران ارشد فرهنگی اجتماعی کشور در حوزه تقویت جایگاه نهاد خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ وجود فرهنگ خانواده‌گرایی و انسجام اجتماعی در نسبت به مقوله خانواده و حفظ و نگهداشت آن (نظرات خبرگانی)
اهم نقاط ضعف	➢ ضعف گرایش زوجین جوان به فرزندآوری (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ افزایش خانواده‌های تک والد و خانوارهای زن سرپرست (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ تاخیر و افزایش سن ازدواج (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ افزایش تعداد طلاق‌ها (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ افزایش تحصیلات زنان (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ کاهش بعد خانوار(گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ عدم آگاهی کافی در زمینه مسایل جنسی در دوره‌های مختلف زندگی (نظرات خبرگانی) ➢ کمبود حمایت‌های اجتماعی از زنان در معرض آسیب و آسیب‌دیده (نظرات خبرگانی) ➢ به خطر افتادن سلامت روانی، جسمی و اجتماعی والدین و فرزندان در اثر افزایش طلاق و افزایش زنان خودسرپرست (نظرات خبرگانی) ➢ عدم برنامه‌ریزی و امکانات مناسب برای استفاده بهینه از اوقات فراغت به خصوص در زنان خانه دار (نظرات خبرگانی) ➢ ضعف سیستم‌های حمایت اجتماعی از زنان سالمند (نظرات خبرگانی) ➢ افزایش سن باروری مادران (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری)
اهم فرصت‌ها	➢ وجود ظرفیت‌های آموزشی، تربیتی همچون مهدهای کودک، مدارس، مساجد و ... (گزارش آموزش و پرورش) ➢ وجود رسانه‌های خبری و تبلیغی همسو (نظرات خبرگانی) ➢ ظرفیت‌های موجود حوزوی در زمینه‌های تبلیغی (نظرات خبرگانی) ➢ امکان ایجاد کلاس‌ها و کارگاه‌هایی با تأکید بر تعاملات زوجین (نظرات خبرگانی) ➢ بهره‌گیری از گروه‌های مرجع در زمینه ترویج و گفتمان‌سازی (نظرات خبرگانی) ➢ استفاده از ظرفیت‌های گردشگری مذهبی در تقویت بنیان خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ وجود زیرساخت‌ها به منظور ایجاد بسترهای تفریحی فراغتی همچون اردوگاه‌ها، پارک‌ها، مراکز تفریحی و ... (نظرات خبرگانی) ➢ ایجاد هماهنگی با سایر نهادهای ملی همچون نهادهای اقتصادی به منظور ایجاد سازوکارهای حمایتی با تأکید بر حمایت‌های اقتصادی و اشتغال (نظرات خبرگانی) ➢ بهره‌گیری از ظرفیت‌های مراکز علمی و پژوهشی (نظرات خبرگانی)

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

ادامه جدول ۲

بعد	محورها
اهم تهدیدها	➢ توسعه و گسترش شبکه‌های اجتماعی با محتوای متزلزل‌کننده بنیان خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ تضعیف جایگاه مادری و همسری زنان (نظرات خبرگانی) ➢ تأخیر و افزایش سن ازدواج (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ کاهش کیفیت زندگی و تغییر الگوی بیماری‌ها و افزایش بیماری‌های غیرواگیر مانند چاقی، دیابت و بیماری‌های روانی مانند افسردگی، اضطراب و ... در اثر تغییر سبک زندگی (نظرات خبرگانی) ➢ روند رو به رشد سالمندی در هرم جمعیت (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ شیوع و گسترش پدیده چندشغلی سرپرست خانوار و کاهش ساعات حضور وی در خانواده (گزارش معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری) ➢ گسترش و تنوع دامنه آسیب‌های اجتماعی مبتلا به خانواده به ویژه اعتیاد (نظرات خبرگانی) ➢ بروز طلاق‌های عاطفی و تغییرات در کارکردهای خانواده (نظرات خبرگانی) ➢ گسست بین نسلی (نظرات خبرگانی) ➢ تغییر نگرش در سبک‌های آشنایی و ازدواج و طلاق (نظرات خبرگانی) ➢ تغییر هرم قدرت در خانواده(نظرات خبرگانی) ➢ بی‌ثباتی خانواده‌های نوپا (نظرات خبرگانی) ➢ تزلزل در باورها و اعتقادات نسبت به سبک زندگی دینی (نظرات خبرگانی)

جامعه و به‌ویژه نهاد خانواده از مدرنیته است. در جدول زیر مهم‌ترین کلان روندهای تحولات خانواده را مبتنی بر تحلیل نظرات خبرگان و متخصصان این عرصه استخراج شده است.

تحلیل راهبردی شامل نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید

با توجه به بررسی‌های به عمل آمده و مبتنی بر نظر خبرگانی در حوزه خانواده نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید در حوزه خانواده در قالب جدول ۲ ارائه می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون به عنون اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بشر بوده است. اسلام به عنوان مکتبی انسان‌ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد. از این رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرد. با توجه به اهمیت مقوله خانواده به بررسی وضعیت این نهاد مقدس در ایران پرداخته و فرصت‌ها و چالش‌های آن را مورد بررسی قرار داده‌ایم. در بخش جمع‌بندی وضعیت مهم‌ترین روندهای مرتبط با خانواده در ایران، آینده تحولات مربوط به خانواده و راهبردهای و راهکارهای پیشنهادی به منظور بهره‌گیری ارائه خواهد شد.

- **وضعیت مهم‌ترین روندهای مرتبط با خانواده در ایران:** با توجه به بررسی روندهای آماری و پژوهش‌های موجود مهم‌ترین روندهای تغییر در خانواده را می‌توان در محورهای افزایش جمعیت کشور و کاهش درصد رشد جمعیت،کاهش تعداد اعضای خانواده، افزایش سن بارداری مادران،کاهش ازدواج و افزایش طلاق، افزایش سن ازدواج، کاهش فاصله سنی ازدواج، افزایش سطح تحصیلات در هنگام ازدواج،کاهش دوام زندگی زناشویی، افزایش نسبت طلاق به ازدواج، افزایش زنان سرپرست خانوار، افزایش میزان تجرد قطعی، افزایش ناباروری، افزایش تحصیلات زنان و ... در نظر گرفت.
- **آینده تحولات خانواده در ایران:** با توجه به گزارش‌ها و پژوهش‌های انجام شده در این زمینه می‌توان از جمله مهم‌ترین روندهای مربوط به آینده تحولات خانواده در ایران به مواردی همچون تضعیف مسایل اخلاقی و معنوی و سست شدن روابط عاطفی در خانواده، کوچک شدن خانواده به همراه زندگی در خانه‌های کوچک، افزایش مصرف‌گرایی در سبک زندگی، فردگرایی و گریز از تفکر به منافع جمعی خانوادگی، افزایش تقاضای زنان برای اشتغال و تحصیل و مشارکت اجتماعی، تغییر هرم قدرت در خانواده و افزایش قدرت و آزادی اقتصادی و استقلال مالی برای زنان، افزایش مهاجرت و شهرنشینی، گسترش شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات و تأثیرگذاری بر خانواده‌ها، تغییر شکل ساختار خانواده از شکل سنتی به شکل هسته‌ای، تغییر در شیوه همسرگزینی، تشکیل و دوام خانواده و نوع فرزندآوری، تغییر در کلیشه‌ها و نگرش به نقش‌های جنسیتی، افزایش گسست بین نسلی و ... اشاره کرد.

راهبردها و راهکارهای پیشنهادی

- بازنگری در قوانین و مقررات ملی در جهت ایجاد بسته جامع حمایتی نهاد خانواده شامل مسکن، یارانه، وام، اشتغال، تسهیلات رفاهی و ... در راستای ترویج و توسعه ازدواج آسان؛
- تمرکز بر محوریت خانواده در طراحی سیاست‌ها و برنامه‌های ملی و نظامات آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی؛
- به‌کارگیری ظرفیت‌های تبلیغی و رسانه‌ای در جهت ترویج ازدواج آسان و طراحی سازوکارهای پشتیبان؛
- به‌کارگیری تمامی ظرفیت‌های گفتمانی و آموزشی شامل مدارس، صداو سیما، آموزش عالی، مساجد و ... در راستای تقویت نهادخانواده؛

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

- طراحی الگوهای فراغتی مطلوب برای گذران اوقات فراغت اعضای خانواده و ایجاد زیرساخت‌هایی برای تفریحات سالم برای زوجین و خانواده‌ها؛
- ترویج نمونه‌های موفق از ازدواج‌های مومنانه و سبک زندگی‌های ضداشرافی؛
- توانمندسازی زوجین جوان و ایجاد بسته‌های مشاوره‌ای در ابعاد مختلف سبک زندگی شامل فرهنگی، ارتباطی، اقتصادی و ....؛
- تقویت سازوکارهای مشاوره‌ای زوجین در تمامی‌فرآیند ازدواج شامل همسریابی، گزینش، ازدواج، همسرداری و فرزندآوری؛
- تقویت ابعاد معنوی در تعاملات زوجین و ایجاد سازوکارهای حمایتی درمانی با رویکرد معنویت‌گرایی و سلامت معنوی؛
- حمایت همه‌جانبه از خانواده‌های با سرپرستی زنان و ایجاد امنیت روانی این گروه و تشویق و تسهیل ازدواج آنان؛
- توجه به شفافیت مسایل قانونی موضوعات خانواده و حذف دو پهلوگویی و سوگیری‌ها در قوانین مرتبط با خانواده؛
- اتخاذ روش‌های حمایتی و تشویقی مناسب برای تکریم سالمندان در خانواده و تقویت مراقبت‌های جسمی و روحی و عاطفی؛
- ارتقای سلامت همه‌جانبه خانواده‌ها به‌ویژه سلامت باروری و افزایش فرزندآوری در جهت برخورداری از جامعه جوان، سالم، پویا و بالند؛
- ایجاد سازوکارهای تربیتی تبلیغی به منظور آشنایی نسل جدید به‌ویژه نوجوانان با دانش و مهارت‌های فرهنگی اجتماعی مرتبط با خانواده به منظور کاهش گسست بین نسلی.

تقدیر و تشکر

بدین‌وسیله از مجمع نخبگانی این پروژه و اعضای محترم کارگروه سبک زندگی فرهنگستان علوم پزشکی که ما را در انجام این تحقیق یاری کردند صمیمانه تشکر می‌نمایم.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند هیچ‌گونه تعارض منافعی در تدوین این مقاله ندارند.

Original

Trends Foresight and Explanation, National Evidence and Considerations in Policy-Making of Family Institution in Iran

Heydar Najafi Rastaghi[1], Mostafa Koochakzaei*[2], Mohammad Hossein Shahabadi[3]

Abstract

Background: researchers, policy researchers, and social policy makers have always paid special attention to family institution as one of the most important axes of national policy. The main aim of the present study is to investigate the macrotrends in the field of family developments and trends foresight and explanation, evidence and national considerations in the policy making of the family institution in Iran.

Methods: The data used in this research were extracted based on the documentary studies and statistical reports. Moreover, a foresight approach based on the trend impact analysis was used to explain problems and challenges. In this research, the developments of the family institution were investigated at different levels, and some solutions were proposed for policy makers in this area by identifying the futuristic macrotrends in this area and through the strategic analysis of the status quo.

Results: Among the most important trends related to the future of family developments in Iran, we can mention the weakening moral and spiritual issues, Weakening of emotional relationships in the family, Shrinking family with living in small houses, Increasing consumerism and individualism , Increasing women's demand for employment, education and social participation, Changing the pyramid of power in the family, Increasing economic power and freedom and financial independence for women, Increase migration and urbanization, Development of social networks and communications, Deformation of the family structure and, etc.

Conclusion: In conclusion, we can say that we need the pathology of the macro-trends of modernity in the field of family studies it is necessary to take effective steps to move towards the values and beliefs based on Iranian Islamic Values in order to form, strengthen and preserve the family.

Keywords: Family Policy, Forecasting, Iran, Policy Making

1. Researcher of Public Policy-Making Research, Graduate of the Faculty of Management, University of Tehran, Tehran, Iran

2. *Corrospanding Author: Member of the Academy of Medical Sciences of Iran, Tehran, Iran, mostafakoochakzaei@gmail.com

3. PhD in Cultural Policy Making, Baqerul Uloom University, Qom, Iran

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]

منابع

1. Daymon C, Holloway I. Qualitative Research Methods in Public Relations and Marketing Communications. London & U.S. : Routlege; 2005
2. Sadeghi Fasaei S, Erfanmanesh I. Sociological analysis of the effects of modernization on the Iranian family and the necessity of developing an Iranian-Islamic model. Women in Culture and Art 2013; 5(1): 63-84. [In Persian]
3. Ghadiri R. Identification and classification of variables related to the future of science and technology. Master. Tehran: Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabaei University; 2005. [In Persian]
4. Malekifar A. The Alphabet of Futurology. Tehran: The Frontier of Science; 2006. [In Persian]
5. Inayatullah S. Causal Layered Analysis. Futures 1998; 30(8): 815-829.
6. Solesbury W. Evidence based policy: whence it came and where it's going. 2001. King's College London. Available at: kcl.ac.uk/sspp/departments.
7. Ebrahimi A, Danaeifar H, Adel A, Forouzandeh L. Designing an evidence-based policy model in the Iranian health system (qualitative research). Public Management Research 2014; 7(24): 5-24. [In Persian]
8. Amoozadeh Mahdiraji H. Family Policy and Social Changes in Islamic Republic of Iran. Public Policy 2017; 3(1): 133-152. [In Persian]
9. Bagheri Sh. Family, social policy in the national and transnational arena. Strategic Studies of Women 2011; 13(50): 229-259. [In Persian]
10. Abbaszadeh M, Adlipour S, Aghayari Hir T, Alizadeh Aghdam M. Developments of the family institution in the process of modernization and its impact on Iranian policy in the field of family. Journal of Culture-Communication Studies 2020; 21(51): 161-192.
11. Azizi M, Hosseini H. Analyzing the policy-making capacities of the family institution in Iran for the expansion of legitimate family forms. Iranian Journal of Social Studies 2017; 11(3): 104-125. [In Persian]
12. Mousavi Viayeh F, Sohrabzadeh M, Niazi M. Analysis of the theoretical foundations of the law of family formation and its consolidation and excellence. Women and Family Studies 2019; 12(46): 63-75. [In Persian]
13. Nikpai A, Pouya R. Sociology of Family Transformation in Iran (Study of Social and Legal Dimensions of the Family Protection Bill). Historical Sociology 2012; 4(1): 131-169. [In Persian]
14. Mir Mohammad Rezaei Z, Sarukhani B, Sarai H. Globalization and Demographic Changes of the Iranian Family. Women and Family Studies 2017; 10(35): 119-154. [In Persian]
15. Yazdani AA, Dosti S. Emerging forms of family in Iran and its challenges. Journal of Social Work 2015; 2(6): 75-101. [In Persian]
16. Montgomery A. US Families 2025: In search of future families. Futures 2008; 40(4): 377–387
17. Rezaian Ghiyeh Bashi A, Kazemi M, Zolfagharzadeh MM, Shariat Panahi P. The future of Iranian family; Basis for the Model of Progress: Existing Trends, Possible Alternatives, Possible Challenges and Required Policies. Fourth Conference on the Iranian Islamic Model of Progress, Iran's progress: Past, present, future; Tehran: National Library of Iran; 2015. [In Persian]
18. Sonenstein FL, Punja Sh, Scarcella C. future directions for family planning research 2012. the Urban Institute. Available at: urban.or/sites/files.
19. Uhlendorff U, Ropp M, Euteneuer M, editors. Wellbeing of Families in Future Europe: Challenges for Research and Policy. Morrisville: LuLu press; 2011.
20. Khayat Ghiasi P, Moin L, Rusta L. A Study of the Social Causes of Divorce Tendency among Women Referred to Shiraz Family Court. Journal of Woman and Socioty 2010; 1(3): 77-103. [In Persian]
21. Sadrolashrafi M, Khonakdar Tarsi M, Shamkhani A, Yousefi Afrashteh M. Pathology of Divorce (factors and causes) and solutions to Prevent. Cultural Engineering 2013; 7(73): 26-53. [In Persian]
22. Toffler A. Third wave. Translated by Sh. Kharazmi. Tehran: New Publishing; 2000. [In Persian]
23. Gates HL. The Norton Anthology of African American Literature. New York: W.W. Norton & Company; 2004.
24. Khaleghi G. Anthropology and Culture. Available at: www. anthropology.ir/article. [In Persian]
25. Goodarzi M. A book on how to see 2006. Etemad Melli newspaper. Available at: etemadnews paper.ir [In Persian]
26. Anwari Z. Postmodern family 2008. anthropology and culture. Available at: anthropdogy and culture.com/author/anvari [In Persian]
27. Dortier F. Familles Permanence et metamorphoses. France: Sciences Humaines; 2002.
28. Klibride PL. African polygyny: Family values and contemporary changes. In: Podolefsky A, Brown PJ, editors. Applying Cultural Anthropology: An Introductory Reader. 5th ed. Mountain View, CA: Mayfield; 2006.
29. Cheraghi I. Islam's approach to the four important functions of the family. Knowledge 2009, 18(139): 35. [In Persian]
30. Tabatabai MH. Al-Mizan fi Tafsir-al-Quran. Qom: Islamic Publications; 2015. Vol. 4 p. 285.
31. Motahari M. Education in Islam. Qom: Sadra; 2019.
32. Soleimani M, Hashemi Z, Mohseni Tabrizi A, Naebi H. Structural Equation Modeling Factors Affecting Youth Sexual Interaction Rethinking. Strategic Studies in Sport and Youth 2018; 17(39): 9-32. [In Persian]

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-16]